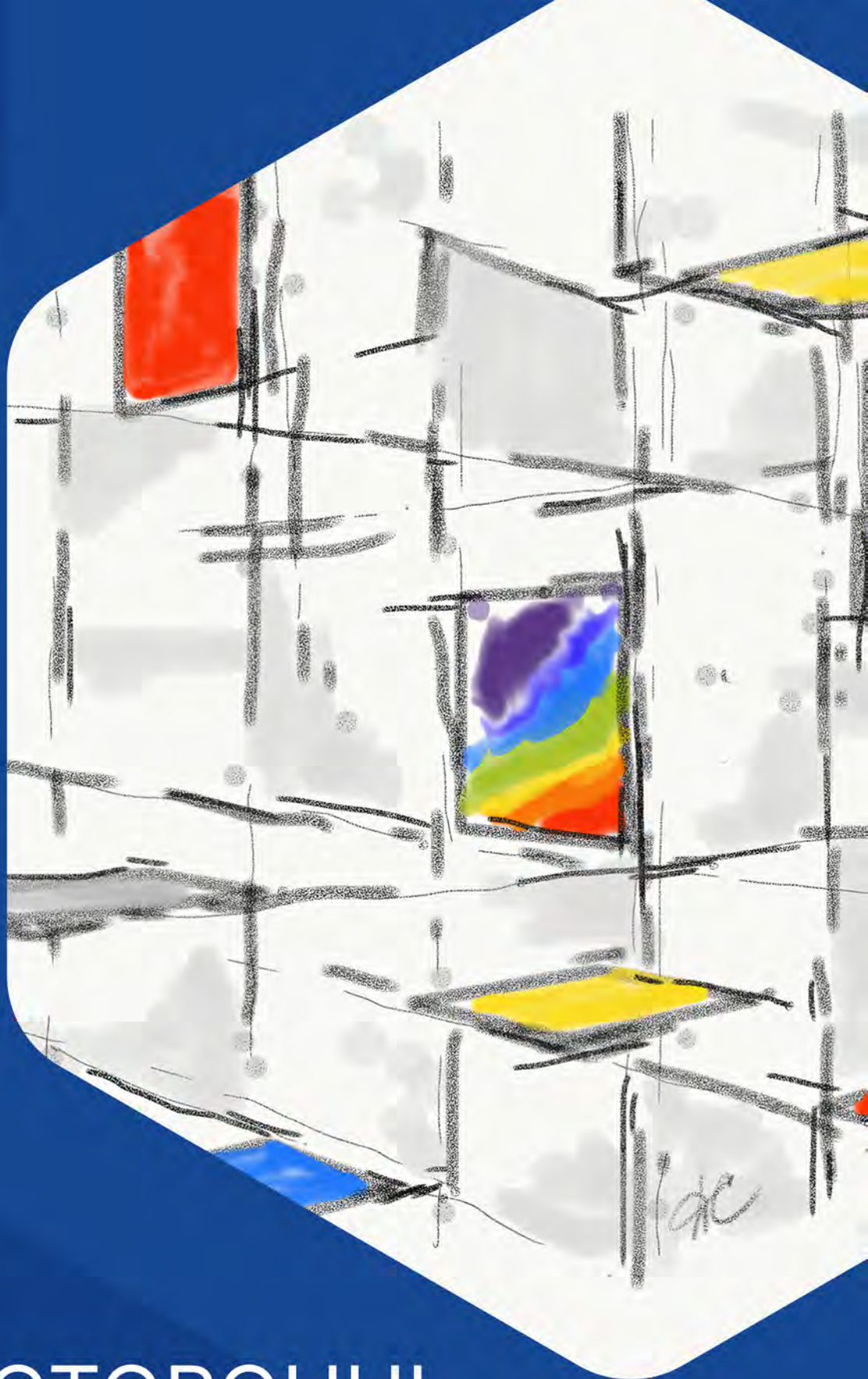

серія
“Інтегральна
Цивілістика”

ОДНОСТОРОННІ ПРАВОЧИНИ

За редакцією професора
І.В. Спасибо-Фатєєвої

ECUS

законодавець виключає можливість у заповіті визначати інші правові наслідки оспореного заповіту. Натомість у ст. 216 ЦК України допускається їх зміна для сторін правочину (тобто дво- або багатостороннього правочину). Хоча не виключена ситуація, за якої сторони в договорі визначають правові наслідки оспореного одностороннього правочину, наприклад односторонньої відмови від договору. Від недопустимості тлумачення недійсного заповіту слід відмежовувати тлумачення заповіту, який втратив чинність. У разі втрати чинності заповіту й визначенні спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкового майна якраз і застосовується тлумачення заповіту.

§ 6. Недійсність односторонніх правочинів

Загальні зауваги до проблематики недійсності односторонніх правочинів

В ЦК України унормування конструкції недійсності одностороннього правочину проявляється у двох аспектах.

По-перше, визначено загальне правило про поширення норм про договори та зобов'язання до правовідносин з односторонніх правочинів, якщо це не суперечить актам цивільного законодавства або суті одностороннього правочину (ч. 5 ст. 202 ЦК України). Це дозволяє застосовувати норми § 2 глави 16 ЦК України й до недійсності односторонніх правочинів, хоча ці норми спрямовані на регулювання недійсності дво- та багатосторонніх правочинів. Тому виникає неоднозначне ставлення до недійсності односторонніх правочинів, прикладами чого є такі тлумачення положень ст. 230 та ч. 5 ст. 1274 ЦК України:

(а) односторонні правочини, в тому числі відмова від прийняття спадщини, на підставі ст. 230 ЦК України оспорюватися не можуть, оскільки відсутня друга сторона, яка може деформувати волю особи (осіб), що вчиняє (вчиняють) односторонній правочин;

(б) односторонні правочини не можуть оспорюватися на підставі ст. 230 ЦК України, за винятком відмови від прийняття спадщини. Оскільки допустимість застосування цієї статті прямо передбачена ч. 5 ст. 1274 ЦК України;

(в) будь-які односторонні правочини можливо оспорювати на підставі ст. 230 ЦК України, тому що деформувати волю особи (осіб), що вчиняє (вчиняють) односторонній правочин, може й інша особа, яка не є стороною

правочину. В актах міжнародної приватноправової уніфікації права допускається застосування такої підстави недійсності, як обман до інших юридичних актів, які охоплюють і односторонні правочини. Зокрема, у ст. II. – 7:101 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права вказується, що глава «Підстави недійсності» застосовується до договорів і, з необхідними змінами, – до інших юридичних актів¹.

Правові висновки Касаційного суду в цьому контексті спираються на акти міжнародної приватноправової уніфікації права, що допускають застосування такої підстави недійсності як обман, до інших юридичних актів, які охоплюють й односторонній правочин. Зокрема, у статті II. – 7:101 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права вказується, що глава «Підстави недійсності» застосовується до договорів і, з необхідними змінами, – до інших юридичних актів. На тому КЦС ВС зазначив, що:

– «будь-які односторонні правочини, в тому числі вчинення заповіту, можливо оспорювати на підставі ст. 229 ЦК України, тому що деформувати волю особи (осіб), що вчиняє (вчиняють) односторонній правочин, може й інша особа, яка не є стороною правочину. Але позивач (спадкоємець) має довести, що заповідач вчинив заповіт під впливом помилки, що стосується обставин, які мають істотне значення. Тому не виключається оспорювання такого одностороннього правочину в разі, коли заповідач помилявся щодо його природи. За недоведеності помилки виключається можливість визнання правочину недійсним на підставі ст. 229 ЦК України як вчиненого під впливом помилки»².

Аналогічні міркування були висловлені Верховним Судом щодо оспорюваності односторонніх правочинів як вчинених під впливом обману. При цьому КЦС ВС наголошує, що «позивач (спадкоємець) має довести, що заповідач вчинив заповіт під впливом обману, що стосується обставин, які

¹ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar, Eric Clive, Hans Schulte-Nölk, European Law Publishers, Munich, 2009. URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf
Крат В. Недійсність покликана не допускати або присікати порушення цивільних прав та інтересів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1121250/>.

² Постанова КЦС ВС від 14.12.2023 у справі № 520/9340/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115839604>.

мають істотне значення. За недоведеності обману виключається можливість визнання правочину недійсним на підставі статті 230 ЦК України як вчиненого під впливом обману»¹;

– «удаваним є правочин, що вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили. Тобто сторони з учиненням удаваного правочину навмисно виражають не ту внутрішню волю, що насправді має місце. Отже, сторони вчиняють два правочини: один удаваний, що покликаний «маскувати» волю осіб; другий – прихований, від якого вони очікують правових наслідків. Формулювання, що його «вчинено сторонами», породжує висновок, що він може бути лише дво- або багатостороннім правочином. Між тим не виключається, що й односторонній правочин буде удаваним. Проте якщо застосовувати конструкцію удаваності до одностороннього правочину, то удаваний та прихований мають бути односторонніми правочинами»².

По-друге, в окремих нормах ЦК України передбачена допустимість кваліфікації як недійсних (нікчемних чи оспорюваних) певних односторонніх правочинів, причому навіть із встановленням спеціальних правових наслідків недійсності. Наприклад: довіреність, у якій не вказана дата її вчинення, є нікчемною (ч. 3 ст. 247 ЦК); заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним (ч. 2 ст. 1307 ЦК України).

Особливим правовим наслідком недійсного заповіту при їх множинності може бути відновлення чинності попереднього заповіту (ч. 4 ст. 1254 ЦК України). Тобто законодавець лише в окремих випадках передбачає таку конструкцію, як відновлення чинності правочину.³ Норми ч. 4 ст. 1254 ЦК України стосуються тільки тих випадків, за яких новий заповіт визнано недійсним через дефект волі заповідача на підставі ст. 225 ЦК України (заповідач у момент вчинення заповіту не усвідомлював значення своїх дій та/або не міг керувати ними) чи ст. 231 ЦК України (заповіт вчинено під впливом насильства), дія попереднього заповіту відновлюється. Тобто ч. 4 ст. 1254 ЦК України розрахована тільки на визначення правових наслідків недійсності оспорюваного

¹ Постанова КЦС ВС від 20.05.2021 у справі № 390/380/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97076701>.

² Постанова КЦС ВС від 16.02.2022 у справі № 522/6709/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103871585>.

³ Постанова КЦС ВС від 21.04.2021 у справі № 552/6997/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96484121>.

заповіту (відповідно до ст. ст. 225 і 230 ЦК України) і не регулює впливу нікчемності заповіту на відновлення попереднього заповіту. Положення ч. 4 ст. 1254 ЦК України не можуть регулювати правові наслідки нікчемності заповіту, оскільки нікчемний заповіт не породжує будь-якого правового результату. При нікчемності другого заповіту слід вести мову не про відновлення чинності першого заповіту, а про те, що вчинення наступного нікчемного заповіту не може скасовувати попередній заповіт¹.

Презумпція правомірності та односторонні правочини

На односторонні правочини поширюється презумпція правомірності правочину (ст. 204 ЦК). Законодавець не обмежує застосування конструкції правомірності правочину до односторонніх правочинів.

Презумпція правомірності правочину означає те, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що зумовлює набуття, зміну чи припинення, породжує, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована. Таким чином, до спростування презумпції правомірності правочину всі права, набуті суб'єктами (суб'єктом) за ним, можуть безперешкодно здійснюватися, а створені обов'язки підлягають виконанню.

Спростування презумпції правомірності правочину відбувається:

(а) коли недійсність правочину прямо встановлена законом (тобто має місце його нікчемність);

(б) якщо він визнаний судом недійсним, тобто існує рішення суду, яке набрало законної сили (тобто оспорюваний правочин визнаний судом недійсним)².

Засобом забезпечення конструкції правомірності правочину є правило тлумачення *favor contractus* чи *favor negotii* (тлумачення правочину на користь дійсності), тобто сумніви щодо дійсності, чинності та виконуваності правочину повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконуваності³. Якщо односторонній правочин може бути витлумачений

¹ Див.: Крат В. І. Правові наслідки недійсності в спадковому праві. Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2015. Вип. 131. С. 56. Постанова ОП КЦС ВС від 01.03.2021 у справі № 473/1878/19. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95904937>

² Постанова КЦС ВС від 28.07.2021 у справі № 759/24061/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98765019>.

³ Постанова КЦС ВС від 10.03.2021 у справі № 607/11746/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/95532879>. Крат В. І. Прояви римських ідей в сучасній судовій практиці / Римське право

як недійсний і такий, що є дійсним, то останнє тлумачення повинно мати перевагу.

Існування конструкції правомірності правочину, яка поширюється й на односторонні правочини, свідчить, що не завжди є необхідність застосовувати конструкцію недійсності до односторонніх правочинів¹, особливо щодо односторонніх правочинів, які потребують сприйняття іншими особами (зокрема, одностороння відмова від договору, заява про зарахування).

Для кваліфікації того чи іншого одностороннього правочину перевіряється додержання вимог ст. 203 ЦК України (зокрема, суперечність імперативній цивільно-правовій нормі), принципу добросовісності, та чи не відбулося зловживання правом тощо². У цьому контексті очевидно, що слід розмежовувати підстави недійсності одностороннього правочину й те, чи «породив» відповідний односторонній правочин правовий результат для іншого суб'єкта (який сприймає той чи інший односторонній правочин).

Наприклад, вчинення стороною договору такого одностороннього правочину як відмова від договору, за відсутності рішення суду про визнання його недійсним або підстав нікчемності, зумовлює необхідність з'ясувати, чи зумовив такий правочин припинення цивільних прав та обов'язків (тобто чи є підстави для односторонньої відмови від договору, передбачені договором та/або законом). Це обумовлено тим, що одностороння відмова від договору як вид одностороннього правочину розрахована на сприйняття іншими особами. У разі, якщо встановлено відсутність підстав для односторонньої відмови від договору, то такий односторонній правочин не зумовлює розірвання договору. При цьому слід відмежовувати підстави недійсності цього одностороннього правочину від підстав для односторонньої відмови від договору³.

крізь призму традиції і судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2022. С. 150–163. Постанова ОП КЦС ВС від 05.12.2022 у справі № 753/8945/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/108335754>

¹ **Василь Крат** виступив із доповіддю на тему «Недійсні правочини: проблемні аспекти судової практики». URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1353754/>.

² Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік) / авт. і ред. В. І. Крат. Київ, 2022. С. 434.

³ Постанова КЦС ВС від 24.11.2021 у справі № 357/15284/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/101424166>.

Учасники цивільних відносин за допомогою такого універсального регулятора приватних відносин як договір, можуть регулювати: вчинення між сторонами односторонніх правочинів, підстави для односторонньої відмови або відсутність таких, чи коли одна зі сторін набуває право на односторонню відмову; коли ці правочини породжують відповідні правові наслідки щодо зміни договору; момент, з якого договір вважатиметься розірваним внаслідок вчинення односторонньої відмови від договору.¹ Натомість у сфері недійсності односторонніх правочинів сторони, з урахуванням змісту ст. 215 та 216 ЦК України, не можуть на рівні того чи іншого договору здійснювати його кваліфікацію як недійсного (нікчемного чи оспорюваного), визначати правові наслідки нікчемності правочину. За домовленістю сторін можуть змінюватися тільки правові наслідки оспорюваного правочину.²

В окремих випадках сутність одностороннього правочину виключає можливість його кваліфікації як недійсного з відповідної підстави. Усталеним в доктрині є те, що залежно від впливу підстави правочину на його дійсність правочини поділяються на каузальні та абстрактні. Каузальними є правочини, для дійсності яких необхідна наявність певної підстави. Каузальними є більшість правочинів, урегульованих цивільним законодавством, зокрема купівлі-продажу, дарування, найму, комісії та ін. У разі відсутності або незаконності підстави можливе визнання відповідного правочину недійсним. Абстрактними є правочини, дійсність яких не залежить від їх підстави. До абстрактних правочинів належить, зокрема, видача векселя, гарантії, вчинення передавального напису (індосаменту).

Абстрактні правочини є доволі «привабливими» для цивільного обороту внаслідок незалежності дійсності правочинів від їх підстав. Цим правочинам невластивий правовий зв'язок поміж підставами їх вчинення та їх дійсністю, хоча неможливо стверджувати й про відсутність такого зв'язку взагалі. Втім він не має такого значення, як у каузальних правочинах. Фактично підстава абстрактного правочину залишається «прихованою» для

¹ Постанова КЦС ВС від 26.10.2022 у справі № 761/13409/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107111909>; Постанова КЦС ВС від 02.11.2022 у справі № 146/1094/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251467>; Постанова КЦС ВС від 24.05.2023 у справі № 756/420/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111220870>.

² Постанова ОП КЦС ВС від 23.01.2019 у справі № 355/385/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79472438>.

того, щоб її вади не ускладнювали виконання такого правочину, оскільки це може вплинути на стабільність цивільного обороту через порушення тих функцій, які виконують у ньому абстрактні правочини¹.

Наприклад, касаційний суд зауважив, що:

«цивільний оборот заставної як цінного паперу відбувається тільки внаслідок передачі заставної шляхом виконання на ній особою, якій належить заставна (індосантом), передавального напису (індосаменту) на користь іншої особи (індосата) та передачі оригіналу заставної. При цьому індосатом може бути будь-який учасник цивільних відносин. Тобто вчинення індосаменту – це: безпосередньо підписання індосаменту в розумінні передавального напису; передання (вручення) ордерного цінного папера із вчиненням на ньому індосантом вказаній в індосаменті особі;

договір купівлі-продажу заставної, який по своїй сутності регулює внутрішні відносини між індосантом та індосатом, не може бути кваліфікований як договір факторингу, оскільки перехід прав іпотекодержателя за іпотечним договором та основним зобов'язанням до іншої особи здійснюється шляхом передачі заставної;

недійсність договору купівлі-продажу заставної, з урахуванням того, що вчинення передавального напису (індосаменту) є одностороннім абстрактним правочином, не впливає на дійсність вчинення передавального напису (індосаменту)»².

Недійсність одностороннього правочину та відмова від одностороннього правочину

У ч. 1 ст. 214 ЦК України допускається відмова особи, яка вчинила односторонній правочин, від нього. Тобто сама ця особа своєю волею може від нього відмовитися. На рівні окремих норм ЦК України врегульовані специфічні випадки відмови від одностороннього правочину (зокрема, скасування довіреності (ст. 249 ЦК України), чи скасування заповіту (ст. 1254 ЦК України)).

¹ Крат В. І. §§ 1–5 глави 11 «Правочини» // Цивільне право : підруч. : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. А. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. С. 275–276. Крат В. І., Сібільов М. М. Коментар статті 202 Поняття та види правочинів // Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 199.

² Постанова КЦС ВС від 26.01.2022 у справі № 754/5554/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103282421>.

Для недійсності одностороннього правочину властиво те, що кваліфікацію як оспорюваного здійснює суд (при задоволенні рецисорного позову), а нікчемного – законодавець, на рівні імперативної норми. У разі відмови від одностороннього правочину такий правочин певний час породжує правовий результат (наприклад, складення довіреності та вчинення на її підставі представником правочину) або може його породити за наявності відповідних юридичних фактів (наприклад, вчинення заповіту, смерть спадкодавця і прийняття спадщини). Натомість недійсність одностороннього правочину (при задоволенні рецисорного позову або наявності імперативної норми про нікчемність) нівелює односторонній правочин з моменту його вчинення.

Законодавець допускає встановлення на рівні закону заборони на відмову від одностороннього правочину. Наприклад, касаційний суд вказав, що «за загальним правилом, особа, яка вчинила односторонній правочин, може від нього відмовитися. Перешкодою для відмови від одностороннього правочину є заборона, яка визначена нормою закону. Особа, яка вчинила згоду співвласника, може від неї відмовитися. Заборони для відмови від такого одностороннього правочину на рівні норми закону не передбачено».¹

Якщо такою відмовою від одностороннього правочину порушено права іншої особи, ці права підлягають захисту. Зокрема, касаційний суд зауважив, що «відмова від переважного права є одностороннім правочином. Учасник, який відмовився від реалізації переважного права, надає право третій особі набутти частку у статутному капіталі у власність і стати учасником Товариства. У разі, якщо учасник спочатку відмовився від свого переважного права, а потім звернувся до суду для переведення на себе прав покупця, то такий учасник відмовився від одностороннього правочину. Відповідно до ч. 1 ст. 214 ЦК України особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього, якщо інше не встановлено законом. Якщо такою відмовою від правочину порушено права іншої особи, ці права підлягають захисту. Отже, суд має захистити права нового учасника, добросовісного покупця, який при придбанні частки розумно покладався на цей односторонній правочин».²

¹ Постанова КЦС ВС від 13.09.2023 у справі № 501/1699/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113654538>.

² Постанова КГС ВС від 31.03.2021 у справі № 923/875/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96145751>.

Недійсність правочину і втрата чинності правочину

Від недійсності одностороннього правочину слід відмежовувати втрату одностороннім правочином чинності. Останнє характерне передусім для спадкового права. Зокрема це стосується втрати чинності заповіту, що може мати місце в тому числі у разі:

(а) складення нового заповіту, через що втрачає чинність попередній заповіт. Тобто якщо новий заповіт повністю суперечить попередньому заповіту, то новий заповіт скасовує попередній заповіт і визначення спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкового майна відбувається на підставі останнього заповіту;

(б) якщо права та обов'язки не існують (припинилися) або перетворилися на інші. Наприклад, склад майна, визначеного спадкоємцю (спадкоємцям) на час складання заповіту, на момент відкриття спадщини істотно змінився, зокрема, якщо зазнало трансформації право, вказане в заповіті. Саме тому законодавець визначає, що чинність заповіту щодо складу спадщини встановлюється на момент відкриття спадщини¹.

У ч. 2 ст. 1307 ЦК України закріплено пріоритет спадкового договору над заповітом. За загальним правилом це проявляється в установленні нікчемності заповіту, вчиненого після укладення спадкового договору. При цьому можлива нікчемність заповіту як повністю (зокрема, при повному співпадінні прав, зазначених у договорі із заповітом), так і в окремій його частині (наприклад, коли у заповіті міститься розпорядження щодо інших прав, які не охоплені спадковим договором). Необхідно підкреслити, що у ч. 2 ст. 1307 ЦК України передбачено нікчемність заповіту, який вчинено після укладення спадкового договору. Власне, це й не дивно, тому що відповідність/невідповідність правочину вимогам дійсності має оцінюватися на момент його вчинення. У разі якщо заповіт вчинений до укладення спадкового договору, то на момент складання заповіту був відсутній спадковий договір, і навіть гіпотетично заповіт не міг суперечити імперативним приписам ч. 2 ст. 1307 ЦК України. Така ситуація має кваліфікуватися як підстава для втрати заповітом чинності².

¹ Ухвала КЦС ВС від 01.12.2023 у справі № 595/731/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115444588>.

² Крат В. І. § 4 глави 1 «Пріоритет в спадковому праві» // Спадкове право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. С. 92–93.

Загальні зауваги до проблематики фраздаторності односторонніх правочинів у позаконкурсному оспорюванні

Потрібно розмежовувати конкурсне оспорювання та позаконкурсне оспорювання фраздаторних правочинів.

Конкурсне оспорювання має досить детальну регламентацію: у банкрутстві (ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства); при неплатоспроможності банків (ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»).

Натомість позаконкурсне оспорювання лише фрагментарно регулюється у виконавчому провадженні (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження»). Окремі згадки про позаконкурсне оспорювання правочинів є в ЦК України. Відповідно до ст. 605 ЦК України прощення боргу можливе лише за умови, коли звільнення кредитором боржника від його обов'язків не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора. Тобто при прощенні боргу мають враховуватися права та інтереси третіх осіб (які є кредиторами кредитора, який здійснює прощення боргу). Це важлива умова, що може позначитися на дійсності прощення боргу. Законодавець, по суті, врегулював певні фраздаторні прояви, тобто недопустимість вчиняти прощення боргу на шкоду кредиторам.

Недійсність фраздаторного правочину в позаконкурсному оспорюванні має гарантувати інтереси кредитора (кредиторів) «через можливість доступу до майна боржника», навіть того, що знаходиться в інших осіб. Метою позаконкурсного оспорювання є повернення майна боржнику задля звернення на нього стягнення, тобто, щоб кредитор опинився в тому положенні, яке він мав до вчинення фраздаторного правочину¹.

В українському правопорядку втілено підхід, за яким допускається кваліфікація фраздаторного правочину в позаконкурсному оспорюванні як:

- фіктивного (ст. 234 ЦК України);
- такого, що вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом (ст. ст. 3, 13 ЦК України);
- такого, що порушує публічний порядок (чч. 1, 2 ст. 228 ЦК України)².

¹ Крат В. Недійсність фраздаторного правочину має гарантувати інтереси кредитора «через можливість доступу до майна боржника» // Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік) / авт. і ред. В. І. Крат. Київ, 2022. С. 414–416; Постанова КЦС ВС від 05.04.2023 у справі № 523/17429/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110083824>.

² Див., зокрема: Постанова ВП ВС від 03.07.2019 у справі № 369/11268/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

Конструкція фраздаторного правочину не може бути застосованою в тих випадках, коли сама особа вчиняє правочин для уникнення чи унеможливлення сплати боргу (коштiв, збиткiв, шкоди) або виконання судового рiшення про стягнення боргу (коштiв, збиткiв, шкоди), що набрало законної сили, а згодом намагається оспорити такий правочин на «фраздаторних» пiдставах. Це суперечить конструкцiї фраздаторного правочину та за своєю суттю представляє не що iнше, як зловживання правом¹.

Зазвичай як фраздаторнi квалiфiкуються саме договори. Це й не дивно, оскiльки саме за їх допомогою боржники «перемiщують актив» зi своєї сфери до сфери iнших суб'єктiв. Договором, що вчиняється на шкоду кредиторам (фраздаторним договором), може бути як оплатний, так i безоплатний договiр. Застосування конструкцiї «фраздаторностi» при оплатному цивiльно-правовому договорi має певну специфiку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють квалiфiкувати оплатний договiр як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, належать: момент укладення договору; контрагент, з яким боржник вчиняє оспорюваний договiр (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афiлійована юридична особа); цiна (ринкова/неринкова), наявнiсть/вiдсутнiсть оплати цiни контрагентом боржника)².

Кредитор, право вимоги якого виникло пiзніше, навiть у разi, якщо його право вимоги пiдпорядковане умовi чи строку, може оспорювати фраздаторнi оплатнi договори. У фраздаторному оплатному договорi контрагентом боржника може бути iнший його кредитор, право вимоги якого виникло ранiше. Вiдповiдно, в такому разi фраздаторний договiр може вчинятися боржником для уникнення чи унеможливлення сплати боргу (коштiв, збиткiв, шкоди), а його контрагентом (iншим кредитором) – для створення пере-

Review/83482786; Крат В. Фраздаторнiсть вiд Юстинiана. Закон i бiзнес. 2021. № 28 (1534). 10.07–16.07.2021. С. 6; Крат В. I. Коментар статтi 234 «Правовi наслiдки фiктивного правочину» // Цивiльний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та термини. Позовна давнiсть. Особистi немайновi права фiзичної особи / за ред. I. В. Спасибо-Фатеевой. Харкiв : ЕКУС, 2021. С. 410–412.

¹ Крат В. I. § 5 глави 3 «Недiйснiсть правочину в сферi захисту права власностi» // Захист права власностi крiзь призму судової практики : монографiя / за ред. I. В. Спасибо-Фатеевой. Харкiв : ЕКУС, 2023. С. 480.

² Постанова КЦС ВС вiд 07.10.2020 у справi № 755/17944/18. Єдиний державний реєстр судових рiшень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92315178>.

ваг одного кредитора перед іншим, що вочевидь нерозумно та відбувається всупереч принципу добросовісності¹.

Слід відзначити, що в доктрині приватного права зауважується, що залежно від наявності (відсутності) у двосторонніх правочинах зустрічного обов'язку однієї сторони надати певне благо іншій стороні, вони поділяються на оплатні та безоплатні. Оплата буде правочин, в якому обов'язку однієї сторони вчинити певну дію по наданню певного блага кореспондує такий же зустрічний обов'язок іншої сторони. Відповідно, **безоплатним** слід вважати такий правочин, в якому відсутній обов'язок вчинити дію по наданню певного блага іншій стороні.

Поза класифікацією на оплатні та безоплатні правочини залишаються односторонні правочини, яким в силу їх сутності не притаманне зустрічне надання однією стороною іншій. Односторонні правочини не підпадають під вказаний класифікаційний критерій внаслідок відсутності іншої сторони, яка могла б надати зустрічне надання.² Тому очевидно, що не всі обставини, які дозволяють кваліфікувати договори як фrawdаторні, можуть поширюватися на односторонні правочини.

Важливим для кваліфікації одностороннього правочину як фrawdаторного є те, що внаслідок його вчинення відбувається, зокрема, унеможливлення звернення стягнення на майно боржника або зменшується обсяг його майна.

Тому до обставин, які дозволяють кваліфікувати односторонній правочин як фrawdаторний, зокрема, належать: момент вчинення правочину; особа, яка сприймає вчинений односторонній правочин боржника (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа); унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшення обсягу його майна.

З урахуванням зазначених обставин можна стверджувати про наявність двох груп односторонніх правочинів, залежно від можливості їх кваліфікації як фrawdаторних:

¹ Постанова КЦС ВС від 12.04.2023 у справі № 754/18852/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110175637>.

² Див.: Крат В. І. §§ 1–5 глави 11 «Правочини» // Цивільне право : підруч. : у 2 т. Т. 1. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. А. Яроцького. Харків : Право, 2011. С. 277–278; Крат В. І., Сібільов М. М. Коментар статті 202 «Поняття та види правочинів» // Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 200.

(а) односторонні правочини, які не можуть бути кваліфіковані як фраздаторні, наприклад, видача довіреності, складення заповіту, оголошення конкурсу.

Зокрема, касаційний суд підкреслив, що застосування конструкції «фраздаторності» при односторонньому правочині має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати односторонній правочин як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, належить те, що внаслідок вчинення одностороннього правочину відбувається унеможливлення звернення стягнення на майно боржника або зменшується обсяг майна. ОСОБА_1 пов'язує порушення своїх прав як кредитора ОСОБА_2 саме з укладеними договорами дарування земельних ділянок і квартир, в результаті яких відповідач відчужив майно, на яке можна звернути стягнення в порядку примусового виконання судового рішення у справі № 370/1226/15-ц. Кредитором не пред'явлено вимог про визнання недійсними договорів дарування земельних ділянок і квартир. Видача ОСОБА_2 оспорюваної довіреності не може бути кваліфікована як правочин, що вчинений на шкоду кредитору¹;

(б) односторонні правочини, які можуть бути кваліфіковані як фраздаторні. Наприклад, відмова від спадщини на користь іншої особи, відмова від майнового права, відмова від договору, відмова від позову. Касаційний суд вказав, що:

а) «ОСОБА_3 на час відкриття спадщини проживала зі спадкодавцем у квартирі, іншого житла не має. Воля ОСОБА_3 під час вчинення цього правочину була спрямована на приховання майна від виконання судових рішень про стягнення з неї грошових коштів, тому цей правочин є фраздаторним. Відмова ОСОБА_3 від прийняття спадщини на користь ОСОБА_4, з урахуванням установлених обставин, є правочином, який вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом (ст. 3, 13 ЦК України), підлягає визнанню недійсним з підстав, визначених ч. 1 ст. 215 ЦК України, тому не регулюється положеннями ст. 1274 ЦК України, зокрема і її ч. 5, оскільки з позовом до суду звернулась не ОСОБА_3, а заінтересовані особи, права яких порушені оспорюваним правочином. У правовідносинах, де позивачі, які звернулися до суду з позовом про визнання правочину недійсним, як такого, що спрямований на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України), та які

¹ Постанова КЦС ВС від 24.02.2021 у справі № 757/33392/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213197>.

як кредитори мали на меті повернення майна боржнику задля можливості звернення на нього стягнення в рахунок погашення заборгованості, підлягало іншому, ніж застосоване судами, правовому регулюванню, оскільки, з урахуванням установлених обставин справ, відповідач, відмовляючись від спадщини на користь близького родича в період примусового виконання судових рішень про стягнення з нього на користь позивачів заборгованості в розмірі 545 557,13 грн, діяв очевидно недобросовісно»¹;

б) «за своєю сутністю відмова від позову є одностороннім правочином. Правочином, що вчиняється на шкоду кредиторам (франдааторним правочином), може бути як односторонній, так і двосторонній або багатосторонній правочин. Застосування конструкції франдааторності при односторонньому правочині має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати односторонній правочин як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, належить те, що внаслідок вчинення одностороннього правочину відбувається унеможливлення звернення стягнення на майно боржника або зменшується обсяг майна. Прийняття заяви правонаступника позивачки ОСОБА_2 – ОСОБА_1 про відмову від позову, яка прийняла спадщину після смерті ОСОБА_2, з урахуванням того, що рішення суду було чинним протягом 25 років, власники вільно розпоряджалися власністю, що була набута на підставі рішення суду, протягом зазначеного часу. А заява про відмову від позову, подана після прийняття рішення судом про стягнення з неї на користь ОСОБА_5 грошових коштів свідчить, що такі дії учасниками цивільного обороту використовуються для уникнення звернення стягнення на майно в рахунок погашення боргу».²

¹ Постанова КЦС ВС від 11.10.2023 у справі № 205/2053/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114757409>.

² Постанова КЦС від 04.10.2023 у справі № 2–469/1997. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114020918>.